

PSİKO SOSYAL GELİŞİM DÖNEMLERİ

Dr. Celal ODAĞ *

Dr. Nazlan KÜRŞAD **

Erik Erikson günümüzde yaşayan önemli psikanalistlerdendir. Genel olarak Freud'un kuramına açıklık getirmiş ve katkıda bulunmuştur. Kültürel özelliklerin kişiyi etkilediğini, kişinin ancak çevresi ile bir bütün olarak ele alınabileceğini, uygun bir çevre sağlandığında sağlıklı bir kişilik gelişmesinin doğal bir olay olduğunu belirtmesi önemli katkılarındandır. Ruhsal değişimin yaşam boyu süreceğini ortaya koyması da benimsenmiş özgün düşüncelerindedir. Yazar temelde Freud'un psikanalitik ilkelerinden yararlanmakta, ancak bu görüşleri ve ortaya attığı psikososyal gelişim dönemleri ile ondan ayrılmaktadır.

Psikanalitik kuram ruhsal hastalıkların oluşumunda daha çok cinsel dürtüleri sorumlu tutar. Psikoanaliz genellikle nörozların oluşumu ve hastalıklarla ilgilenmiştir. Erikson ise cinsel dürtü sınırlarını aşarak belirli dönemlerdeki başka tür dürtüsel yaşantıların rollerini de belirtmeye çalışmıştır. Yalnız hastalık değil sağlıklı kişilik gelişmesi üzerinde de durmuş ve benliğin toplumla ilişkilerini açıklamaya çalışmıştır. Ona göre yetişen organizma ile yetiştiren çevre arasında karşılıklı bir diş çark ilişkisi söz konusudur.

Erikson'un sağlıklı kişilik kavramında benlik, dışardan aldığı bilgileri düzenleyen, algıları denetleyen, anıları seçen, uygun davranışı yöneten ve uyum yapma yeteneğini geliştiren bir araçtır. Benliğin yerine getirdiği bu görevlerle kişinin yapmak istediği veya zorunlu olduğu işlevleri yapabilmesi ve böylece kendinden hoşnut olması sağlanır. Bu görevleri yeterince yapmadığı zamanda ise kişide sıkıntı ve acı doğar.

Yazar sağlıklı bir benlik gelişmesini aşağıdaki gibi açıklamaktadır; Tüm yaşam süreci boyunca her yeni durumla karşılaştığında kişi çatışmaya girer. Bu çatışmadan benlik kimliğinin güçlenmesi ile kazançlı çıkarken bir yandanda çatışma sırasında sıkıntı çeker. Benlik yeterince güçlense çatışmalar değişik oranlarda devam ederler. Ancak bu oran kalıcı değildir. Çevredeki uygun durumlar aile içindeki düzeltici çabalar bu oranı olumlu yönde değiştirir, tüm yaşam boyunca benliğin güç-

lenmesini sağlayabilirler. Buna benzer bir biçimde örseleyici yaşam olayları 40-50 yaşında kuvvetli bir benlikte bile ruhsal bozukluklara yol açabilir.

Erikson benlik gelişimini tüm yaşam boyunca süren ve birbirini izleyen dönemlerle açıklar. Bu dönemlerle Freud'un psikoseksüel dönemleri arasında kabaca ilişki kurar. Ancak ondan ayrılarak bu dönemlerin toplumsal koşullarla iç içe olduğuna inanır. Erikson'a göre çocuk doğduğu andan beri toplum değerlerinin taşıyıcısı olan anne ile geniş kapsamlı karşılıklı düzenleyici bir ilişkiye girer. Bu ilişkinin niceliği ve niteliği toplumun değerler sistemine göre belirlenir. Daha sonra da çocuk arkadaş öğretmen okul ve çeşitli kurumlar yolu ile yaşamının her anında çevresi ile birlikte gelişimini sürdürür. Ona göre kişi ana-sının karnında tekme attığı andan son nefesini verdiği ana kadar her yaşında bir organizmadır, bir benliktir ve toplumun bir üyesidir.

Erikson ortaya koyduğu zene, mode ve modalite kavramları aracılığı ile psikososyal gelişim dönemlerinde organizmanın çevre ile ilişkisini açıklamıştır. Zene organizmanın belli bir bölgesini, Mode (organ işlev biçimi) tüm organizmanın belirli bir davranış biçimini gösterir. Modalite ise (işlev örüntüsü) kişiler arası ilişki biçimini simgeler. Örneğin; yaşamın ilk yılı olan oral dönemde mode (işlev biçimi) içe-alım (inkorperasyon) dir. Zene ise ağız bölgesi, organizmanın bütün yüzeyi ve tüm duyu organlarıdır. Çevrenin vericilik biçimlerine değer ve inançlarına göre çocuk bir alma işlev örüntüsü geliştirecek ve o topluma özgü alma-verme işlev örüntüsü benliğe yerleşecektir. Erikson'un epigenetik (aşam-oluşumsal) gelişme kuramındaki dönemlerin her biri için bu açıklama uygulanabilir.

Yazar sözü edilen bu kavramlarını aşamalı - oluşum «Epigenesis» adını verdiği kuram ile açıklamıştır. Aşamalı - oluşum kuramının en çarpıcı özelliği dönemlere özgü krizlerin atlatılmasında toplumun vurgulanmasıdır.

Burada kısaca epigenesis kavramı açıklanacak ve bu kavramın temelini oluşturduğu gelişme dönemlerine girilecektir. Epigenetik gelişim çizelgesinin ne olduğu ve amacı şöyle açıklanabilir; Epigenetik çizelge bir birine bağımlı olan ve şema 1 deki gibi köşegen bir çizgi oluşturarak ilerleyen dönemler dizgesini göstermektedir. Her dönemi önceki dönemlerle birlikte değerlendirmemizi ve böylelikle kapsamlı düşünmemizi amaçlamaktadır. Bu

* A.Ü. Tıp Fakültesi Psikiyatri Kliniği Doçenti

** A.Ü. Tıp Fakültesi Psikiyatri Kliniği Doçenti

I
OLGUNLUKII
ERİŞKİNLİKIII
GENÇ
ERİŞKİNLİKIV
ERİNLİK
ve
ERGENLİKV
LATANSVI
LÖKOMOTOR
GENİTALVII
MUSKÜLER
ANALVIII
ORAL
SENSÖRİ

									Benlik Tüm- lüğüne kar- şın umut- suzluk
									Üretkenli- ğe karşın Durgunluk
									Yakınlığa karşın uzaklık
									Kimliğe karşın kim- lik bocala- ması
									Çalışma ve başarıh ol- maya karşın aşağılık duy- gusu
									Suçta karşın inisiyatif
									Özerkliğe karşın kuşku ve utang
									Temel gü- vene karşın güvensizlik

çizelgeye göre her gelişen organizmanın bir yatağı vardır. Bu yatakta dönemlerin birbirini işleyişi sırasında daha geniş bir çevre ile etkileşime girebilme potansiyeli her kişide doğuştan saptanmış değişik oranlarda bulunur. Toplum bu gelişimin uygun hız ve uygun sırada olabildiğini sağlamak üzere yapılaşmıştır. Dönemler birbirine bağımlıdır. Her bir dönemin başarısı önceki dönemlerin ne ölçüde başarılı geçirildiğine bağlıdır. Her dönem içinde bir kriz oluşur. Bu krizlerin kişinin yaşamındaki dönemeç noktalarıdır. Benliğe yeni bir özellik kazandırarak kişinin güçlenmesini ve böylelikle bir sonraki dönemin rahatlıkla atlatılmasını sağlarlar. Her dönemde önceki dönemlerde atlatılan krizler yeniden alevlenir. Kriz başarı ile atlatılmadığı zaman bir önceki döneme geriye gelebilir. Yeni bir krizin başarısı ile atlatılabilmesi için önceki dönemlerde kazanılmış tüm olumlu özelliklere gereksinim vardır. Bir krizin ortaya çıkması için gerekli zaman gelmeden öncece onun yapı taşları doğumdan beri çekirdek halinde bulunur. Örneğin; her bebek doğuştan beri kendine özgü biçimde ve oranda özerktir. Sıkıca bağlandığında öfke ile kıvranıp sıyrılmaya çalışması bu özerkliğin kanıtıdır. Ama ancak iki yaşına geldiğinde özerklik ve bağımlılık arasındaki karşıtlığı algılar. Yine ancak iki yaşına geldiğinde çevresi ile karşı karşıya gelir ki bu çevre ona kendi yapısına özgü düşüncelerini, özerklik kavramlarını ve sağlıklı kişilik geliştirmesini sağlayan yönleri öğretir. Böylece krizini yaşar ve çözümünü bulur. Her dönemde krizin çözümlenmesi ile sağlanan özellikler tüm yaşam boyunca gelişmesini sürdürür. Örneğin; sekizinci dönemdeki benlik bütünlüğü incelenirken güven duygusunda araştırılmalıdır. Dönemlerin özellikleri uzunlamasına gelişimlerini sürdürdüklerinden normal koşullarda, sekizinci dönemde güven duygusunun gelişmiş biçimde olması beklenir. Ancak nasıl ki organizma sürekli olarak hücre yıkımı ile uğraşmak zorunda ise kişide yaşıyor olmanın tehlikeleri ile karşı karşıyadır. Her dönemde kazanılmış tüm olumlu özellikler gibi güven duygusu da bir kez kazanıldıktan sonra bir daha kaybedilmez diye bir güvence yoktur. Ayrıca her döneme ait olumsuz özelliklerin de tüm yaşam boyunca sürmesi gerekmez. Kişinin bir dönemde krizi başarı ile atlatamaması sonucu kazandığı olumsuz özellikler daha sonra çevre koşullarının değiştirilmesi ile düzeltilebilir.

ORAL SENSORY DÖNEM (GÜVENE KARŞIN GÜVENSİZLİK)

Bu dönem Freud'un oral dönemine uyar ve yaşamın birinci yılını kapsar. Doğumla birlikte annenin bedeninden ve onunla kurduğu

simbiyotik ilişkiden ayrılan bebeğin yeniden annesiyle ilk karşılaşması beslenme yoluyla olur. Doğuştan var olan devinimlerle memeyi veya annenin verdiği biberonu alır. Bu sırada bebek ağız bölgesi ile anneye yaklaşmıştır. Bu rada yaklaşım biçimi (mode) içeri almaktır. Çocuk ağız ile memeyi içeri almaktadır. Göz, kulak ve deride de bu alım sürmektedir; alıcı bakışları, işiten kulakları ve okunan derisi ile. Erikson bu dönemde zone'nun ağız ve yutma sindirim sistemi ile beş duyuya ait organlar ve tüm deri yüzeyi olduğunu belirtir, mode'u içe alma modalitesi ise alma (to get) ile ilgili tutumlardır. Ancak doğumdan sonraki ilk 6 aylık sürede bu edilgen bir alıştır. Erikson ayrıca dönemi «bana veriliyorsa ben oyum» diye tanımlar.

Yaşamın ilk olumlu duygusu olan temel güvenin gelişimi anne veya onun yerine geçen kişi ile karşılıklı düzenleyici ilişki (mutual regulation) yolu ile başlar. Bebek ilk aylarda 5 duyusuna ve deri yüzeyine gelen her çeşit uygun nitelikteki ve nicelikteki uyarıyı almaya hazırdır ve açtır. Verilen besinleri almak ve yutmak yeteneği olduğu gibi görsel alana giren her şeyde içeri alır? Sanki nesnelere gözleriyle de yutmak istiyor gibidir. Her uyarıldığında avucunu açar kapatır. Diğer işlev biçimleri de bu içe alma işlevine yardımcıdır. Her bebekte değişik oranlar da hepsi görülebilir. Örneğin; besini dışarı tükürür (bırakma işlev biçimi) dudaklarını sıkıca kapatır (tutma işlev biçimi) meme başını kapmak sıkıştırma (araya dalma işlev biçimi) eğilimi gibi. İlk 6 ayda bebek anlamlı sesleri ve görünümleri seçmeyi onları izlemeyi, dönmeyi kollarını bacaklarını parmaklarını denetlemeyi dayanmayı oturmaya öğrenir. Tüm duyuları ile verileni içe almaya hazır olan bebeğin bu durumunu sürdürebilmesi ve geliştirebilmesi için uyananların yeterince bulunduğu bir ortama gereksinim vardır. Çocuğun alması için gerekli koşulları sağlayan öte yandan yeterince verebilmek için kendisini geliştiren anne ile kurulan karşılıklı düzenleyici ilişkiler bu ortamı oluşturur. Bu karşılıklı düzenleyici ilişkilere yani sevgi ve besin alışverişine her iki organizmanın tümü ile katılması gerekir. Anne gerek memesini vererek, gerek gülerken konuşarak, sallıyarak coşkun-sevgisi ile bebeğin açlığını, huzursuzluğunu giderecek ve tüm metabolizmasının uyumlu çalışmasını sağlayacaktır. Bebek de anneye güllüçükler dağıtarak kendi iç dünyasında algıladığı hoşnutluğu yansıttacaktır. İşte dıştaki bu annenin kendisini hep böyle seveceğinden, bırakmayacağından, kendisini isteyeceğinden emin olma Erikson'a göre temel güven duygusunun çekirdeğini oluşturur. Böylece çocuk önce kendisini seven koruyan anneye güvenir sonra korunduğu sevili-

diği için kendisini verilmeye değer olarak duyar, kısaca kendine güvenmeye başlar. Karşılıklı alış verişin sürmesi ile de verilene almayı öğrenecektir. Bu tüm yaşam boyunca öğrenilen ilk işlev örüntüsüdür (modalitedir). Verilene alabilen bebek artık tüm gereksinimlerinin doyurulacağına inanmaya başlar. Böylece gelişen bu ikili ilişki karşındakine güvenmeyi öğrenebileceği ilk yaşam deneyimidir. Verilene alırken ve kendi isteklerinin bir başkası tarafından gerçekleştirilebileceğini öğrenirken bir yandan da verebilmek için gerekli benlik temelini geliştirir. Bebek bir yandan kendine ve organlarının yeteneğine diğer yandan da çevresindekilerinin aynalılık ve sürekliliğine inanmayı öğrenir. Bu aynalılık ve süreklilik duygusu ilkel bir kimlik duygusunun oluşumuna yol açar.

Buraya kadar anlatılan sağlıklı anne çocuk ilişkisi anneden veya çocuktan gelen nedenlerle bozulabilir. Çocuktan gelen organik nedenlerden biri sıklıkla rastlanılan pilorik spazmdır. Bebek mamayı alır almaz kusar, bu durumda bırakma işlev biçimi içe alma işlev biçimi kadar önem kazanmıştır. Veya bebeğin doğuştan dıştan gelen uyarıların algılama ve tepki verebilme gücü zayıf olabilir. Annenin okşama ve gülcüklerine cevap vermez ise annede yalnız onun bakımı ile ilgilenir ve eskisi kadar sevgisini iletemeyebilir. Anne yöünden bebeğin engellenmesi ise anneye ait çeşitli nedenlerle olabilir. Anne yeterince sevilmemiştir. Yeterince almadığından vermeyi de bilmemektedir. Meme verirken kendisine zarar geleceğinden korkmaktadır. Kendine güveni yoktur. Buna benzer daha birçok nedenlerle meme verirken yeterince rahat olamaz sürekli memeyi çeker, bebek de daha çok asılır, bebek asıldıkça anne daha çok çeker böylelikle oluşan kısır döngü etkin içe alma işlev biçiminin zamanından önce gelişmesine neden olacak ve bebekte ısırma refleksi zamanından önce gelişecektir. Bu durum gelecekteki karşılıklı ilişkileri bozan en önemli nedenlerdendir. Kişi almayı umut edip almak için yaklaşıp vericinin geri çekeceğine inanmaktadır. Bu dönemde güven duygusu gelişmez güvensizlik olursa bebekte içe kapanma başlayabilir. Bebek acı içindedir. Ancak içi ile dışı arasında ayırım yapamadığından tüm acı veren duyguların dışardan geldiğine inanır ve duygumunu kendi iç aleminden sağlar. Bunlara başka nedenler eklenerek erken bebeklik otizmi veya anaklitik depresyon gelişebilir.

Erişkinlerde temel güven duygusunun yeterince gelişmeyişi şizoid veya depressif içe kapanmalar biçiminde görülür. Bu nedenle bu vakaların sağaltımında temel önem güven duygusunun yeniden kurulmasıdır.

İkinci 6 ayda artık rahatlıkla oturabilmekte ve istediği nesneye uzanıp onu alabilmektedir. Böylelikle algı alanı artacak ve daha araştırmacı olacaktır. Bu dönemde önemli diğer bir olayda dişlerin çıkmasıdır. Artık bebek birinci dönemden farklı olarak ısırma yolu ile almaktadır. Bu dönemin işlev biçimi içe almadır (in korperasyon). Tüm bu aşamalar çocuğu kişiler arası ilişkilerinde yeni bir işlev örüntüsü oluşturmasını sağlar. Bu işlev örüntüsü etkin ahaliktir. Yani yalnızca verilene değil kendi seçtiği nesnelere de alabilmesidir. Dış çıkarırken duyulan ağrı ile birlikte daha önceden haz kaynağı olan ağız artık acı veren bir bölge olur. Bu acı ancak daha fazla ısırma ile azalır. Bu ısırma ise anneyi bebekten uzaklaştırır. Bunun yanında anne bu dönemde işe başlama veya başka bir hamilelik gibi nedenlerle bebeğe daha az zaman ayırmak zorunda kalabilir. Çocuğun sağlıklı gelişebilmesi için bu anne çocuk ilişkisinin azalması yavaş yavaş olmalıdır. Ayrıca günün belirli bir bölümünde anne yerine geçen kişinin en az anne kadar sevecen olması gerekir. Böyle bir kişi olmadan annenin aniden kopması akut enfantif depresyonu ortaya çıkarabilir. Veya bazı insanlarda da depressif kişilik özelliklerinin gelişmesine neden olabilir. Ancak temel güveni sağlamsa umutsuzluk yerine tüm yaşam boyunca sürecek umut duygusu egemen olur. Ayrıca kişilerde inancın da gelişmesi temel güvenin sağlanmasına bağlıdır. Özetle bu dönemdeki çekirdek çatışma temel güvene karşı güvensizliktir. Benliğin ilk görevi bu çatışmayı çözümlenebilmektir. Annenin en önemli görevi bebekte temel güven duygusu sağlamaktır. Bu duygunun oluşumu annenin verdiği besinin niteliğine veya sevgi gösterilerinin niceliğine bağlı olmayıp kurulan karşılıklı ilişkinin niteliğine bağlıdır.

ÖZERKLİĞE KARŞIN KUŞKU VE UTANÇ

3-3,5 yaşına kadar süren bu dönemin zonu anal bölge işlev biçimi tutma ve bırakma (retansiyon eliminasyon) işlev örüntüsü ise tutunma ve bırakmadır. Dönemde atlatılması gerekli olan kriz; özerk davranabilme yetisinin gelişimi ve bu yetinin kuşku ve utanç duygularına egemen olabilmesidir. Freud'un anal dönemine uyan bu dönemde çocuk yürümeyi ve konuşmayı öğrenir ayrıca kas dizgesinin gelişimi ile istediği nesneye ulaşip onu tutabilmekte istemediğini de bırakabilmektedir. Böylelikle artık nesnelere de birbirinden ayırt edebilir. Anal zone tutma ve bırakma gibi iki karşıt işlev biçimine çok iyi bir model olabildiği gibi sfinkterlerde kas dizgesinin bir parçası olarak gerginlik ve rahatlatma eğilme ve dikilme gibi karşıt eğilimleri yansıtır. İşte bu karşıt eğilimleri Erikson tutma bırakma kav-

ramı altında toplamıştır. Ona göre çocuk kendi istekleri doğrultusunda kakasını tutabilmekte, bırakabilmektedir. Bu tutma ve bırakma işlevlerini denemede ve bunlardan haz almaktadır. Böylece tüm dönem bir özerklik savaşı durumuna gelir. Bu savaşın sonunda özerk bir irade gelişir. Özerk bir irade ile Erikson kendi başına yaşayabilme, karar verebilme bir birey olarak kendini kabul ettirme ve çevrenin üzerinde egemenlik kurmayı anlamaktadır. Erikson'a göre tüm bu yeteneklerin gelişmesi sırasında çocuk büyük bir gerilla savaşı içine girmektedir. Bu gerilla savaşında çatışmalar çocuğun istek ve özelemleri ile anne babanın iradesi ve gene kendi istekleri ile kendi iradesi arasında olmaktadır. İşte bu savaşın sonucu gelişecek özerk iradenin niteliğini sağlar. Ayrıca Erikson savaşın sonuçlanmasında toplumsal etmenlerin etkisini vurgular. Başka bir deyişle çocuğun tutma ve bırakma dürtülerine karşı toplumun yaklaşım ve anlayış biçimi onun ilerde geliştireceği işlev örüntüleri üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Tüm bunların sonucunda, gelişen tutma ve bırakma işlev örüntüleri hem düşmanlık hem de olumlu tutum ve beklentileri simgeleyebilirler. Belirtilen savaşın sonucunda tutma yıkıcı ve zalimce bir geriye tutma niteliğine bürünebildiği gibi sevgi dolu yumuşak ve anlayışlı bir tutum örneğine bürünebilir. Bazen de bu tutumlar baskılı bir sınırlama ile esnek bir yakınlaşma dileği arasında dalgalanabilirler. Aynı dalgalanmalar bırakma ile ilgili işlev örüntülerinde de ortaya çıkabilir. Örneğin, bırakma bir saldrganlık biçiminde gelişebildiği gibi sağlıklı kişilerde tuttuğu şeyi kaygısızca bırakabilme oluruna bırakabilme özelliği olarak gelişebilir. Çocuğun özerk irade geliştirebilmek için sürdürdüğü savaş sırasında ailesi bir yandan ona kendisini ve çevresini deneme olanağı verirken diğer yandan da kesin açık tutumu ile kararsızlığına yardımcı olmalıdır. Erikson'a göre tutma ve bırakmanın çocuğun kendi istekleri, iradesi ve egemenliği altında sürdürülmesi çok önemlidir. Öyle ki tüm dönem bir özerklik savaşı durumuna gelir. Aile çocuğunkiler yerine kendi istek ve kurallarını geçerli kılmaya çabalar ve verilecek savaşta onu ağır bir baskı altında bırakırlarsa çocuk kendi kendisinin yönetimini kaybettiği veya ana babasının baskısı altına girdiği duygusunu geliştirebilir. Erikson'a göre utanç ve kuşku bir tür duyguların ürünleridir. Utanç duygusu kişinin tümü ile sergilendiği gözlerin kendi üzerinde olduğu ve herkes tarafından görüldüğü düşüncesinin bir sonucudur. Artık iki ayağının üzerinde durabilen çocuk henüz görünmeye ve kendini göstermeye hazırlıklı değildir. Çünkü kendisini diğerlerinden daha küçük ve güçsüz hissetmektedir. İşte bu küçüklüğünün

ve güçsüzlüğünün başkaları tarafından görüldüğü inancı ondaki utanç duygularının kaynaklarından. Çevresi tarafından görülme istemeyen çocuk buna rağmen kendisine bakanlara ancak kızgınlığı ile yanıt verebilir. Erikson ve kızgınlığın çevre yerine benliğe yöneltildiği kanısındadır. Sonuç «keşke yerin dibine batsaydım» duygusunun gelişmesidir.

Utanç görünme ile ilgili olduğu halde kuşku çocuğun bazı şeyleri anlaması ve bilincine varması ile gelişir. Erikson kuşkunun özellikle çocukların kişilerde bir ön ve bir arka yanın bulunduğunu keşfetmesi ile geliştiği kanısındadır. Çocuk arkasını görememektedir. Göremediği bu yerin başkaları tarafından idare edilebilir oluşu çocuğun özerkliğini kaybetmesi ile eş anlamlıdır. Erikson obsesyonel kuşku ların kaynağını arkada olan karanlıkta kalma görülemeyen ve yönlilemeyen şeylere karşı duyulan kuşku ların oluşturduğu kanısındadır. Ayrıca takip ve tehdit edilme sanrılarında da aynı kuşku önemli bir rol oynar.

Çocuğun kendisi ile çevresi arasındaki sözü edilen tüm bu çatışmaların (savaş) sonunda sevgi dolu anlayışlı bir irade yerine kin dolu bir inatçılık gelişebilir. İşbirliğine karşın kendi başına buyrukçuluk kendini bildirebilme yeteneğine karşın obsesif bir sınırlama ölçülü bir gurura karşın başeğicilik gibi kişilik özellikleri de bu çatışmaların ürünleridir.

LOKOMOTOR GENİTAL DÖNEM (SUÇA KARŞIN İNİSİYATİF)

Psikoseksüel gelişimin fallik dönemine uyar, 4-5 yaşlarına kadar süren bu dönemde çocuk artık özerk bir biçimde yürüyebilmektedir. Yürüme bir araç değil, amaçtır. Bu arada dil yeteneği de artar. Ve böylelikle pek çok şey hakkında soru sorulabilir. Ve çocuk soruların yanıtlarını hiç değilse belirli bir düzeyde anlayabilir. Bu arada konuşma ve hareket dizgesinin gelişimi ile imgeleme (fantazi kurma) yetenekleri de başlar. Aslında 3-5 yaşları arasında çocuğu tüm girişimlerinde merak ve öğrenim ağırlık kazanmaktadır. Yaş, büyüklük ve cinsiyet ayrıcalıkları özellikle merak edilir, daha çekici ve daha saygınlık uyandıran rollerinde öğrenimi başlar. Erikson bu merak ve öğrenimin dalcılığını ve güçlülüğünü vurgular. O'na göre lokomotor genital dönemin işlev biçimi içeri dalmadır. Merak ve öğrenimin yanı sıra tüm davranışlarının temelinde dalcılık egemendir. Güçlü hareketlerle bir alanda dalmak, önüne geçilmeyen bir merakla bilinmeyene girmek, canlı bir sesle başka kişilerin bedenlerine dalmak, bir fallus tasarımı ile bir kadının organlarına dalmak gibi. Dönemin işlev örüntüsü becerme (to make) olarak tanımlanır. Erikson bu sözcük ile bir yarışmaya olan isteği, bir amaçta kalabilmeyi,

bir şeyi ele geçirmedeki kıvancı dile getirmektedir. Erkek çocuklarda yapma ve becermenin niteliği dalıcı saldırganı olmalıdır. O'na göre erkek çocuklarda ileri atılarak elde etme, bir becerme ürünüdür. Oysa kızlarda becerme ileriye gidişten çok kendi üstüne çekme ve yakalama eğilimi niteliğindedir. Güzelliği, inceliği, tatlılığı ile üstüne çekip yakalaması gibi. Erikson bu dönemdeki işlev biçimlerinin cinslerdeki ayrıcalığını işaretler ve kadınlarda alıcılığın (inklüzyon) erkeklerde dalıcılığın (int-rüzyon) ağırlık kazandığını vurgular. Doğustan getirilene bu özellikler ileride toplumun beklentilerine uygun olarak değişik oranlarda ve biçimlerde gelişir. Ancak baskın olan işlev örüntüsü aşırı gelişirse erkekte son derece delici ve meraklı kişilik oluşmasına yol açabilir. Kız çocuğunda ise alıcılığın aşırı gelişmesi muz, asalak, alıcı ve bekleyen kişilik niteliklerini oluşturabilir.

Merak öğrenim imgeleme yeteneklerinin yanı sıra rekabette dönemin özgün olgularındandır. Erikson bu yaşlarda çocuğun kendisinden önce gelen ve daha üstün olan herkesle yarıştığı kanısındadır. Rekabet ve kardeşlere özellikle ana babadan birine sezilen kıskançlık doruğundadır. Gelişmeye başlamış imgeleme yetenekleriyle çocuk kendisini bir dev veya bir kaplan olarak tasarlayabilir. Rüyalarında da dev gibi insanlar fallusunu koparabilirler. Bu kendi elinde olmayan başkalarının yönettiği güce karşı kendisini frenleyen bir duygu geliştirebilir. Bu duygu vicdandır ve girişimi frenler. Vicdan gelişmesi çocukta korku ve utanmayı beraberinde getirmektedir, yani çocuk yalnızca yakalanmanın vereceği utanma ile kalmamakta aynı zamanda yakalanacağından korkmaktadır. Vicdan gelişmesi ile korku ve utanmaya suçluluk duyguları da katılırlar. Çocuk kimsenin görmediği işlemlerinden ve tasarımlarından suçluluk duyabilir. Suçlanma başka bir yanı ile girişimin engellenmesi anlamındadır. Ve Erikson'a göre bu dönemde atlatılması gereken kriz suçluluk duyulmadan girişimin sağlanmasıdır. Krizin atlatılmasını zorlaştıran şey çocuk vicdanın ikelliği, acımasızlığı ve uzlaştırıcılıktan uzaklığıdır. Çocuk artık ana babanın istediğinden de çok kendisini denetleme yolundadır. Acımasız, dönüştürülen bir çok yasaklamalar koyar. Vicdan duygusunun gelişmesinde anne babanın tutumu çok önemlidir. Örneğin çocukta oluşturdukları vicdana uygun onun ölçüleri içinde bir yaşam sürdüremeyen ana baba onun daha önceki dönemlere gerilemesine veya sürekli bir kırgınlık duymasına neden olabilirler. Aslında anne babanın çocuğun üst-benlik ilkelerine aykırı davranması vicdan duygusu gelişmesinde kalıcı ve etkin çatışmaları oluşturabilir. Burada önemli olan ve sorun yaratabilecek şey

diğer dönemlerdekine benzer karşılıklı düzenleyici bir ilişkinin kurulmasıdır. Bu ilişkinin kurulmasında çocuk kendine düşeni yapmaya ve kendisini sınırlamaya hazırdır. Böylece ileride alacağı sorumluluklar ve roller hakkında içgörü de kazanır. Araç ve silahları kullanmanın anlamlı oyuncakları idare etmenin kendisinin ve daha küçük çocukların sorumluluğunu almanın zevkli başarısını da tadar. Giderek yaşlılarıyla daha fazla işbirliğindedir. Onun için büyüklük yalnızca kuvvetli olmak değil, paylaşmak ve nesnelere yaratmak anlamındadır.

Bu dönemde aynı cinsten ebeveyn ile özdeşim yaparlar. Ancak şimdilik fazla çatışma ve suçluluk yaratmayacak yüzeysel özdeşim olanakları aranır. Ana babaların çocuklarla bazı şeyleri birlikte yaparak özellikle onlara eşit ve önemli oldukları havasını vererek bu yüzeysel özdeşimin daha gerçekçi bir özdeşime dönüşmesinde yardımcı olabilirler. Örneğin; teknik işlere bağlı olarak baba ile oğul arasında kurulan böyle bir arkadaşlık çocuğun tüm yaşam boyu yararlanacağı bir hazinedir.

Dönemin normal atlatılması öğrenim, merak, girişim, özyasaklamalar suçluluk duyguları açısından sağlıklı ölçülerin gelişmesini olanaklaştırır. Dönemin fırtınalı geçirilmesi ise tüm bu yeteneklerin örselenmesi anlamındadır. Örneğin; girişimin engellenmesi erişkinlerde histerik bir yadsıma biçiminde ortaya çıkabilir. Yapmasını istemediği eylemleri yapma durumunda olan organ felç olur. Empotans ve firijidite böyle bir engellenmenin sonuçlarıdır. Bazende aşırı bir girişimcilik engellenmelerin karşıt bir telafisi görünümündedir.

ÇALIŞMA VE BAŞARILI OLMAYA KARŞIN AŞAĞILIK DUYGUSU

Çocukluk ile ergenlik arasındaki bu dönem 6-11 yaşlarını kapsar. Bu devreye gelen çocuk artık temel organ işlev biçimlerini geride bırakmış ve rekabet çatışmalarını bir kenara itmiştir. Aile ortamından çıkarak okul yaşamına ve araç dünyasına girer. Anne babaya olan bağımlılık okul gibi çeşitli kurumlara aktararak azaltılabilir. Erişkinlerin kullandığı araçların nasıl kullanıldığını öğrenmek denemek ister, sürekli çalışır. Hırslı ve çabuk öğrenmeye yatkındırlar. Diğer çocuklarla kavga edip onlarla çatışacağına onların yaptıklarını dener. Araç ve gereçler bir araya getirilir, planlanır ve yeni araçlar yapılır. Çocuk artık kendisini «ben ne öğreniyorsam oyum» biçiminde algılar. Oyun eski çekiciliğini kaybetmiş, bir şeyler üretmek başladığı işi bitirmek isteği önde gelmektedir. Yapılan işlerle beğeni kazanılmaya çalışılır. Bir mesleği öğrenme isteği onları öğretmen veya yakın gördükleri büyükle-

rine yaklaştırır. Dönemin en önemli olayı çocuğun toplumun yapısına göre değişik olan okul sistemlerine girmesidir. Mesleki açıdan bir yaklaşma özlemi, bazı ilkel toplumlarda yeterince doyurulabilir. Böyle toplumlarda çocuklar engellenmeden istedikleri şeyleri istedikleri gibi benimseyebilmede ve beğendikleri tekniği analarından babalarından dolaysız olarak öğrenmektedirler. Öğrenim ve okulun ağırlığını verdiği ileri toplumlarda ise eğilimleri doğrultusundaki araç ve gereçleri tanıma ve kendilerine yatkın bir tekniği geliştirme yerine okulun planına uymak ve okulun gösterdiği şeyleri kuramsal olarak öğrenmek zorundadırlar. Bu toplumlardaki okul ve eğitim dizgesi sanki çocukları bu dönemdeki araçları ve tekniği uygulayarak öğrenme eğilimlerinin önüne çıkarmaktadır. Oysa çocuk araçlar ve oyuncaklar aracılığıyla yalnızca onların tekniğini öğrenmemektedir. Bu uğraşlar aynı zamanda planlama işbirliği ve sürekliliğin gelişmesinde önemli yardımcılarıdır. Bu dönemde okul, özel bir önem kazanır. Yararlandığı araçlar, kazandığı başarı veya düş kırıklıkları ile onun tüm dünyasını oluşturur. Bunun içindir ki anne baba veya öğretmenlerin çocuğu girişimlerinde destekleyip, ona bir iş başarabilmenin kıvancını yaşatmaları çok önemlidir. Freud çocuk gelişiminde sorumluluğu büyük ölçüde anne babaya yüklemiştir. Erikson ise okul gibi çeşitli sosyal kurumların anne babanın olumsuz etkilerini düzeltebileceği kanısındadır. Buna karşın aile olumlu olsa bile engelleyici bir okul ortamı çocuktaki değerlilik duygusunu incitebileceğini belirtirken okulunda önemini vurgular.

ERGENLİK DÖNEMİ

Kimliğe karşın kimlik bocalaması

Erikson'a göre ergenlik çocukla yetişkinlik arasında bir köprüdür. O, kimlik sorununun çözümü ile kimlik duygusunun kazanılmasını bir dönemin en önemli görevi olarak görür. Ergenler çok hızlı bedensel ve cinsel değişiklikler ve gelişmeler sonucu giderek erişkinlerin dünyasına yaklaşırlar. Burada onları, meslek seçimi, karşı cinsle ilişki kurma, bağımsızlığın kazanılması ve ebeveynlerden çözülme gibi sorunlar beklemektedir. O zamana dek geliştirdiği yeteneklerin aldığı rollerin, o gün için geçerli olan toplumsal değerlerle nasıl bağdaştıracağı sorunu ile de karşılaşmaktadır. Artık toplum içerisindeki, yeri, rolü ve önemi etkili olmaya başlamıştır. Başka bir deyişle kim olduğu, ilerde nasıl bir kişilik geliştirebileceği sorularını toplumsal değer ölçüleriyle birleştirmek zorundadır. Öte yandan bundan önceki dönemlerde yaşanan sorunlarda yeniden alevlenmiş ve çözümlenmeyi beklemektedirler. Şiddetini arttırmış bu sorunlara ebeveyn

çözülmede katılmaktadır. Sonuç, ergenin ana babasını daha çok eleştirmesi onlardan uzaklaşmasıdır. Tüm bu güçlükleri yenmede bir dayanak arayan ergen için akrabalarının grubu çok fazla önem kazanmaya başlar. Kimliğini bulma savaşında artık önemli olan başkalarının gözü ile nasıl görüldüğü onların üzerinde nasıl bir etki bıraktığıdır. Bir guruptan uzakta, bir grubun dışında kalma korkusu öylesine şiddetlidir ki ergen gözünü kırpmadan o grubun değer ölçülerini kabullenebilir. Erikson grubundan uzaklaşma korkusu ile gerçek pervers olmadığı halde homoseksüelliği kabul eden ergenleri belirtir. Erikson ergenlerin kimlik sorunlarını kolaylaştırma amacı ile geçici bir kimliğe bürünebileceklerini de işaretlemektedir. O ayrıca ergenlerin bu ağır sorunları belli bir süre ertelediklerini belirtir ve buna moratoryum ismi verir. Burada amaç, çözülmemiş sorunların belirli bir süre ertelenmesi böylelikle zaman kazanılmasıdır.

Erikson ergenlerin aşkı erişkinlerinkinden ayırır. O'na göre bir ergen için karşı cins seksüel bir nesne olmadan çok kendi kimliğini bulmaya yardımcı bir araçtır. Onun içindir ki ergen sevgisi romantiktir. Göz göze bakışmalar ve karşılıklı konuşmalardan öteye gitmemektedir.

Belirtmeye çalıştığımız tüm bu sorunların çözümü kimliğin oluşmasına etkili olmaktadır. Erikson, ergen döneminde kimlik kazanılmasının daha hızlandığı kanısındadır. Ona göre kimlik daha önceki dönemlerde geliştirilmiş özdeşimlerin bir toplamı sentezi ama onların hepsinden daha fazla olan birşeydir. Ona göre, kimlik aynılık ve devamlılık biçiminde algılanan bir olgudur. Ona göre kimlik, dışardan görülüp saptanabilen nitelikleri içerir. Kimlik bocalamaları; 1 — yaratıcılığın gerilemesi veya dağılması, 2 — yakınlık kuramama, 3 — zaman kavramını geliştirememiş biçimde ortaya çıkabilir. Zaman kavramını geliştirememiş ergenleri Erikson şurubun içinde ağır ağır yüzen cisimciklere benzetir. Böyle ergenler için yeni doğan gün birşey getirmemektedir. Bir anlam taşımamaktadır. Dikkatini yavaşlatıramama, aşırı kitap düşkünlüğü gibi tek yanlı uğraşlar ve göreve kendisini verememe Erikson'a göre çözülmemiş kimlik sorunun belirtilerindedir.

YAKINLIĞA KARŞIN UZAKLIK

Ergenlik dönemini kimliğini bularak geçiren kişi artık kimliğinin kaybolacağı korkularına kapılmadan başkaları ile yakın ilişkiler kurabilme yeteneklerini de kazanmıştır. Böylece karşı cinsle bağlar başlatabilir, yürütebilir, görev ve sorumluluk alabilir ve görev ve sorumluluğunun ağırlığına katlanabilir. Kim-